מנורת המאור — הוספה

בענין הגאוה (מתוך פירוש פרקי אבות, כ"י, לדון יוסף בן שושן ז"ל)

אי"ש נתתי את לבי לדרוש ולתור על הסבות הגורמות הגאוה לאדם, ואמצאם שבעה והסי' ושבע תועבת נפשו. ואלו הן, יופי, גבורה, נשיאות משפחה, רוב קרובים, עושר, ממשלה, חכמה. וראיתי לבאר את כלם ואת רפואתם אחת אחת.

היופי. ידוע כי נוי הפנים וזיו הקלסתר וזכות בשר הגוף ושמנו ורום הקומה מחרידים את הדעת ומגביהים את הלב. [יוסף] ואבשלום יוכיחו. ולכן ספר הכתו' את יופיים, לפי שביופיים נכשלו וזחה דעתם עליהם, עד שעשו מה שעשו.

רפואתו כיצד. שכשם שיסתכל ביופי מראהו החיצוני, שיתבונן בכיעורו הפנימי, דם, ומרה ירוקה ושחורה ולבנה, וכבד וריאה, והמעים שהטנופת סובבת בהן, והשתן שבכיס. ויזכור כי אלו היה רואה אותם בעת האוכל הלא היה בורח משם וכל אוכל תתעב נפשו. אז יהיה נבזה בעיניו נמאס. ועוד ישיב המשכיל אל לבו כי אותו ההוד וההדר החיצוני לא תואר לו ולא הדר, כי אם מאשר ימוץ וישאב מאותם המיאוסים הפנימיים, והם הם המעמידים אותו. ויופי אשר סחי ומאוס סבתו, מה תהא אחריתו, הלא רמה ובאשה. אוי לה לאותה בושה.

ושמעתי מאדוני אבי ז"ל כי מלך גדול וחכם זחה דעתו עליו, וכאשר הרגיש בחליו זה, שלח לחכם שהיה בדורו לשאול את פיו מה לעשות ורפא לו. וצוהו החכם למעט בחיילות וגייסות. ולא הועיל. שלח שנית ושאל. השיבו החכם להסיר הבגדים המגוהצים מעליו. עשה ולא הועיל. וכן פעמים רבים, עד ששלח המלך ובא החכם לפניו. ובקש החכם מן המלך והלך וטייל על הגנות ועל הפרדסים ועל השדות ועל הכרמים, הוא וחיילותיו והחכם עמו. והראהו נירים נאים, וערוגות עשויות במחוגה, ומיני פירות וצמחים, ממגד תבואות שמש וממגד גרש ירחים, פרי עץ הדר, כפות תמרים, ציצים ופרחים. פרח הגפן פתח הסמדר הנצו הרמונים, כפרים עם נרדים, מור ואהלות עם כל ראשי בשמים. הלכו משם ויעברו המקומות אשר היו שופכים להם ביבותיהם של בתי המרחצאות ובתי הכסאות. עמד החכם כמשתאה ומחריש. המתין לו המלך עד שנצטער, ואמ' לחכם, מה טיבה של עמידה זו במקום כזה. השיב החכם ואמ', אדוני המלך, אני שאלתי לאלה הטנופות שאלה חזקה והם השיבוני תשובה נצחת להם. שאלתי אותם, מהלכם הצמחים ההדורים אשר ראיתי שנהפך ריחם הנערב אשר הריחותי לריח הזה הנתעב. השבוני, אתה הבאשת את ריחינו, שהעברת אותנו על מעבר גופך. וכשמוע המלך התוכחה הזאת, נתוכח, ויקח מוסר, ויחי מחליו.

ועוד יש להתבונן על אי זה דרך אנו ניזונין. שהאדם כשלועס המאכל, אלו היה מוציא אותו מפיו, כמה היה נתעב ונאלח ונמאס בעיניו להשיבו אל פיהו, ואלו היה משיבו היה מקיא כל אשר אכל מעוצם המיאוס. והנה המאכל ההוא כן היה אחרי צאתו מפיו כאשר היה בהיותו בפיו, ולא נוסף בו שום מיאוס ולא התעיב אותו כי אם ראות עיניו, שראה אותו לעוס ברוק והיה ערב לחכו ולועס אותו בנפש חפצה. וזאת תוכחת חיים למתבונן אליה. והטבע מפתה אותנו, ועושה זה בהחבא ובהעלם עין, כדי שנאכל ונחיה ולא נמות, והאדמה לא תשם. ואם הטבע יפתה את הדמיון פיתוי כזה, ויפת אליו, יש למשכיל הירא את דבר השם להזהיר את שכלו שלא יתפתה, ויתבונן וישיב אל לבו מה הוא, לבלתי רום לבבו ואל יביט אל מראהו ואל גובה קומתו.

הגבורה תפתה את האדם. בראותו את עצמו כי הוא בין חביריו ככפיר בעדרי צאן, ויבטח בעוצם כחו, אם יקומו עליו וינצח אותם, אינו מכיר חסד השם אשר הצילו מידם, ולא יהלל וישבח, רק יאמר בכח ידי עשיתי, ומהשם יסור לבו ויכפור בעיקר, כמו שאירע לגולית הפלשתי שחירף אלהי מערכות ישראל.

רפואתו כיצד. ישיב אל לבו ויתבונן כמה גבורים נכשלו בגבורתם, וגרמה להם שעה ונפלו ביד חלשים. וכי אין גבור שיוכל להמלט מן הפגעים, כגון שתגף באבן רגלו, או יפול מן הגג, או יטבע בנהר, או יחלה, או שאר פגעים כיוצא באלו שאין לגבורה עסק בהם, ואין לאדם מושיע ומציל מהם, כי אם השם ב"ה אשר לו הישועה. וישים אל לבו שיר של פגעים, ויראה כי אין לו מחסה ולא מסתור כי אם סתר עליון, ולא מחסה אם לא יחסה בו. ומי הוא זה ואיזה הוא גבור כגולית, ולפי שסמך על גבורתו ובטח בכלי זיינו וכובע נחשת בראשו וחניתו כמנוד אורגים, ויבז את דוד, לכן נפל בידו, ודוד, שבטח בשם אשר לו הגבורה, גזל החרב מידו והתיז את ראשו, וכן אמ' לו בגשתו אליו, אתה בא אלי בחרב וגו'. כאשר יסתכל ויתבונן האדם בטעמים האלה ובפרטיהם, תתחונן דעתו עליו, ויפקיד רוחו ביד אלהי הרוחות לכל בשר הנותן לאדם כח לעשות חיל, ואז ישח גבהות לבו וישפל רום עיניו, והבוטח בשם חסד יסובבנהו.

נשיאות משפחה. כשאדם רואה שיש למשפחתו מעלה על משפחות אחרות, והכל רצין להתחתן עמו, ונותנים בנותם לבניו בממון גדול יותר מאד מהרגיל ליתן, ולוקחים בנותיו בחנם, ולפעמים בדמים, וקמים מפניו, ואומרים לו עלה הנה וקנים וחכמים ועשירים ממנו, תזוח דעתו עליו, ויבקש גדולות על רעיו הטובים ממנו בתורה ובמעשים וילך בקומה זקופה וגרון נטוי, ומדבר בגאוה ובוז. והנה הוא מחלל כבוד אבותיו, אשר קנו להם שם במעשים הגונים ובענוה וביראת חטא, ויגרום לקלל אותם ולקרותם רשעים, ועליו ראוי לומ' ואתה חלל רשע נשיא ישראל.

רפואתו כיצד. כשרואה שחולקין לו כבוד ונושאין לו פנים ומפיקין לו רצונו ואור פניו לא יפלון, ישיב אל לבו ויאמ', והלא כמה אנשים אני רואה יפים ממני, ואנשי חיל ורבי פעלים ממני, ועשירים עושר רב ממני, ועם כל זה אני חשוב מהם בפני הבריות, ונותנין לי מעלה עליהם, אין זה כי אם נחלה וירושה, לא שאני ראוי לכך מצד עצמי, ומאשר לאבותי עשו לי את כל הכבוד הזה, ועתה אלכה לי ואשאלה את פיהם במה כחם של אבותי גדול. וימצא כי אבותיו הראשונים נהגו במנהגים הגונים, והיה להם עושר ונכסים וכבוד וממשלה וגדולה, והוציאו ממונם וממשלתם בעבודת השם ובגמילות חסדים לחברים, וכל זה בצנעה וענוה, אוהבים ונאהבים, ועל כן היו הכל מספרים בשבחם, ונפטרו בשם טוב, וקמו בניהם ומלאו מקומם, וכן דור אחר דור, עד שהוחזקה משפחתם בנשיאות וגדולה. וישיב אל לבו ויאמר, הנה אני רק מכל המעלות של אבותי, אעפ"כ אני נהנה מהם עושר ויקר ומכלי כסף וזהב, אי לא הורישוני אותו לא הייתי נהנה ממנו עד ככר לחם. זאת עדות נאמנה כי מעלת המעשים ההגונים רחבה ונסבה למעלה מזהב ורוב עניינים. אז ילבש חרדה ובושה מהגאה והגאון אשר היה לובש, וישים הבגדים הצואים מעליו, וילבש מחלצות ענוה, ויחיה מחליו, וטוב ינחיל את בניו, ויקרא בהם שמו ושם אבותיו, ויקיים בעצמו תחת אבותיך יהיו בניך.

רוב הקרובים יגרום לו לאדם להתגאות ולהפר יראה. בהראה בשער עזרתו, ואם ישנה שום אדם אחרי דברו בצדק ובמשפט, איש מעברו, ויעזרו אחריו, ויסלפו דברי צדיקים.

רפואתו כיצד. ישיב אל לבו ויאמר, קרבת אלו הקרובים הרחיקוני מקרבת אלהים הקרובים אלינו, ואלו הנראים כאוהבים השניאוני בעיני האוהב אשר אמר ואוהב את יעקב ואת עשו שנאתי, לפי שעשו איש שדה ויעקב איש תם, וכן אמ' החכם תועבת ה' כל גבה לב, ורצונו תמימי דרך. ואלה הקרובים הם עושים אותי

מסחר ידם, מוכרי נשמתי באגורת כסף, אין אלו כי אם שונאים, לאויבים היו לי, ועתה אעזבה אותם ואלכה מאתם ואשובה אל הגוחי מבטן מבטיחי על שדי אמי, המלמדני להועיל. והתבונן בדברי דוד ואיוב שאמרו אוהבי ורעי מנגד נגעי יעמודו וקרובי מרחוק עמדו, מוזר הייתי לאחי ונכרי לבני אמי. נתבאר מזה כי אין קרוב ואח כי אם הקרוב לכל קוראיו. ויתבונן בטעמים האלה וכיוצא בהם ויחי מחליו.

העושר. רוב העושר והנכסים מבהילין לב האדם, ומחרידין אותו, ותזוח דעתו עליו, שנ' ובקרך וצאנך ירביון וכסף וזהב ירבה לך וכל אשר לך ירבה, וכתו' אחריו ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך וגו', וכתי' ירכיבהו על במותי ארץ וג' חמאת בקר וחלב וצאן וגו', מה כתי' אחריו, וישמן ישורון ויבעט. והחכם אמ' רש ועושר אל תתן לי וגו', ופי' הטעם, פן אשבע וכיחשתי ואמרתי מי ה' ופן אורש וגנבתי ותפשתי שם אלהי. והתבונן כי גדול מכשול העושר ממכשול הרש, כי בעושר אמ' ואמרתי מי השם, שהוא כופר בעיקר ואמ' לא הוא, וברש אינו אומר אלא ותפשתי שם אלהי, שיגנוב וישבע שלא גנב, ואם הוא עון פלילי אין לו ערך עם מי ה'. ואומ' וכסף הרבתי לה וזהב עשו לבעל. וזה הטעם המקרא והמשנה והמדרש מלאים ממנו. ומעשים בכל יום, כי רבים מעמי הארץ, ואפי' מן התלמידים, כשהם מעשירים נהפכים לאנשים אחרים, ואינם מכירים את עצמם. והחולי הזה פושט רוב בבני אדם ואין נמלטים ממנו כי אם מתי מספר ונער יכתבם.

רפואתו [כיצד]. המשכיל על דבר ימצא לו רפואות הרבה. מהם להתבונן במעשים שנעשים בכל יום, והוא כי כמה עשירים יורשו לשעתם. וכן אמ' החכם התעיף עיניך בו ואיננו. וזהו טעם אמתי מועיל הרבה, ואפי' להמון שאין להם מבחן כי אם לנראה לעין, והוא מצוי תמיד. וג"כ להתבונן כמה צרות מתגלגלות על העשיר כל היום, קול פחדים באזניו, מגנבים, משודדי לילה, ממשא מלך ושרים. והנה ימיו מכאובים ורודף אין, כל שכן אם באו עליו בפועל. וההתבוננות הזאת תועיל, ואפילו לבינוניים. ועל הטעם הזה אמ' החכם כופר נפש איש עשרו ורש לא שמע געָרה, פי' כי יתגוללו ויתנפלו על העשיר להמיתו, ויתן עשרו כופר נפשו, והנה הוא רש אחר שנפלו עליו אימות מות ודואג על יגיעו אשר בזזו אותו זרים, והרש מתחלתו לא ידע בכל אלו המכאובות, והוא אומרו ורש לא שמע געָרה. וגם יש התבוננות אחרת שיתבאר למתבונן אליה, כי אהבת הממון דמיון שגעוני והשמחה בו הוללות וסכלות. והיא זאת. הגע עצמך כי טמנת רוב זהב ורוב פנינים ונגנבו, ולא הרגשת שנגנבו, והנך שמח וטוב לב, כאשר לבך סמוך כי הנם בתוך אהלך, ומאומה אין בידיך. או בהפך, אמרו שנגנבו והם לא נגנבו, והנך דואג וכואב, בוכה ומתאבל על אבדך ממונך, והוא בידיך. וזה מופת חתוך כי העושר הבל ורעות רוח. וזה טעם נכבד מאד למבינים. ואמ' החכם בוטח בעושרו הוא יפול וכעלה צדיקים יפרחו. טעם הוא יפול, כי הוא יפול מאליו, ואין צריך אחר להפיל אותו, כי הוא בטח במבטח בוגד. והגאון רבי' סעדיה ז"ל, ראש המפרשי' פי' ספר משלי בלשון ערבי, כולו מחמדים, ואמ' וכעלה צדיקים יפרחו, כי כשפורחין הצדיקים בעושר אינו בעיניהם כי אם כפריחת העלה שאין בו ממש. ויש להתבונן כי היגע להעשיר ואינו מסתפק בלחם חקו כי הוא פחות מן הבהמות. כי הבהמה כשתשבע היא רופסת את אשר הותירה משבעה ומואסת. ואם תאמר הבהמה אין בה דעת לראות הנולד, כדי שתצניע לכשתרעב, והאדם שהוא בן דעת רואה את הנולד ואינו יודע מדת ימין מה היא, וזהו שאמ' החכם לך אל נמלה עצל, ועוד האדם רואה מה ילד יום מן המקרים, ויצטרך לממון להנצל מהם, או להוריש לבניו. התשובה. אני לא דברתי אלא על החדל מבינתו ויגע להעשיר ובנבהל להון איש רע עין, וזהו שאמרתי אני עליו שהוא פחות מן הבהמה, אבל הכונס ממון על הדרך אשר אמרת, בדעת הוא עושה, ואין זה אוהב כסף אבל הוא שונא אותו, כי הוא עליו לטורח, לפי שמעכב עליו לעסוק בתורה כראוי, ואינו כונס הממון כי אם כמזמן סמי רפואה לעת חליו. והמשכיל יתבונן הטעמים האלה ולא יגבה לבו ויחי מחליו.

הממשלה. כאשר תהיה לאדם ממשלה, ויעלה לגדולה, ויראה את חביריו הטובים ממנו כאלו הם עבדיו, ועשה כרצונו המלך, והגדיל, ואין מי יאמר לו מה תעשה, וחביריו מחניפים לו ומכוונים דבריהם ומעשיהם על פי חפצו ורצונו, ותזוח דעתו עליו, בראות את עצמו ככפיר בעדרי צאן, וכן אמ' החכם ארי נוהם ודוב שוקק מושל רשע על עם דל.

רפואתו, להשיב אל לבו ולזכור היאך היה נוהג עם חביריו וחביריו עמו קודם ממשלתו. ואז יכיר כי הוא עתה מעביר על חביריו את הדין, ר"ל דין החברה והרעות. ויכיר ג"כ בחביריו ובכל יודעיו לפנים, כי מה שהם עכשו רוצים לעשות רצונו ולהודות לדבריו, כי אינו כי אם חנופה ומרמה, ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו, ולבם לא נכון עמו ולא נאמנו בבריתו, ואין עליהם עון ואשמה, כי אנוסים הם, כי הוא להם לצר ואויב, כי הם רוב מעשיהם ודבורם עמו כעבדים עם אדונים קשים, ולא יכיר בין האויב ובין האוהב ועל שבכה יתהלך. והוא ג"כ בינו ובין עצמו חרד, ומזמותיו הומיות להלוך בגדולות ובנפלאות ממנו, כי מה שארע ליוסף הצדיק ע"ה עם אחיו בני אל חי לא היה אלא לפי שחלם להם שימשול עליהם. ובעלות המשכיל אל דעתו את כל זה, ויתן את לבו לדעת ולבור את כל זה, אז יאמר הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד, אשר יחדו נמתיק סוד ולב אחד לכלנו, וגם אויביו ישלימו, וחייו ינעמו. אז תפקחנה עיניו ויראה כי השררה סוררה, והתמות שלמות, והענוה חדוה, והשפלות שררה, והצניעות חווֹרא. וכן אמ' חכמי האמת, כל הרודף אחר השררה, השררה בורחת ממנו, וכל הבורח מן השררה, השררה רודפת אחריו. ואז יוציא ממשלתו לשפוט יתום ודך, ולשבר מתלעות עול, ולפתת חרצובות רשע, ולדון דין עני ואביון. אז טוב לו ושב ורפא לו.

החכמה. יש רודף אחר החכמה כדי למכור אותה בדמיה ולקנות הוללות וסכלות. ואיזה, זה הקונה חכמה כדי להתגאות ולא להתנאות, ועליו אמ' החכם לא יחפוץ כסיל בתבונה כי אם בהתגלות לבו. והאיש הלזה, משאו ומתנו מריבותיו ושאלותיו מארבות כי לא ישאל כי אם למי שיודע שאין בפיו תשובות, כדי להלבין פניו. ישקוד על בתי כנסיות של עמי הארץ להתיקר עליהם. ירחק מעל החכמים שבדורו, כי ירא שלא ינצחוהו, ולא ישמע תשובה. לא יודה לגדוליו ולא יועיל לקטניו. בעיני גדוליו יתגנה ואת קטניו ישנא. ועליו אמ' החכם גאה וגאון ודרך רע ופי תהפוכות שנאתי.

רפואתו כיצד. ישיב אל לבו ויזכור מאמר החכם שאמ' החכמה תעוז לחכם מעשרה שליטים אשר יהיו בעיר. והעשרה שליטים הם אלו, שתי עינים, ושתי אזנים, והאף והפה, ושתי ידים, ושתי רגלים, הרי עשרה. ויתבונן בטעם תעוז לחכם כי אם למי שראוי לקרוא אותו חכם, והוא החכם בעצם, שהוא מכיר מעלתה, ואת יקר תפארת גדולתה, וישגה תמיד באהבתה, ומכוין מעשיו ומנהגיו על פיה ורצונה, לא יעדר דבר. ואמ' בספר משלי תכבדך כי תחבקנה. ומתוך הן אתה שומע לאו, כי אם לא תחבקנה ולא תהיה חבוק תמיד עמה, תקלה אותך ותשפילך. וטעם מעשרה שליטים, כי בהיות לב האדם נוהג בחכמה, אזניו תקשבנה לתוכחת, ועיניו יביטו נכוחות, ובאפו אורך מנוחות, ופיו יביע תושבחות, וידיו תעשינה הצלחות, ורגליו תכוננה אורחות. ובהיות לבו אוחז בסכלות הגאוה, עיניו יראו זרות, ואזניו משמוע תורה סרות, ובאפו אפים קצרות, ופיו בוטה כמדקרות, ומשלח ידיו מארות, ורגליו לרוץ לרעה ממהרות. ואם בינה שמעה זאת, ולו חכם ישכיל זאת ויבין לאחריתו, וישוב ונחם על סכלו, ושב ורפא לו.

הנה השמעתיך שבע רפואות לשבע המחלות. והסם הכולל לשבעת סמי רפואות לחלי הנתעב, והוא חלי הגאוה, והוא הסם האמיתי, אשר חצבה עמודיה שבעה, והיא התורה, אשר כלה כלה צנועה וענוה, דרשו מעל ספר ה' וקראו.